

OSMANLI DEVLETİNDE ASKERİ YARGININ GELİŞİMİ

Aydoğan Yolyapan

Dünyanın en uzun süreli imparatorluklarından biri olan Osmanlı Devletinin hukuk sistemi başka hiçbir devlette olmadığı kadar ilginç ve karmaşık bir yapıya sahipti. Ülkede bir yandan şer'i hukuk sistemi geçerli iken diğer yandan şer'i hukukun düzenlemediği alanlarda padişah iradesi ile yürütölen örfi hukuk sistemi, diğer yandan kapitölyasyonlarla kurulan cemaat mahkemeleri sistemi vardı. Tanzimattan sonra bu yapıya nizamiye mahkemeleri de eklenmiştir. Bu nedenle Osmanlı askeri yargısının gelişimini sivil yargının gelişimi ile birlikte ele almak gerekir.

I. Sivil Adli Sistemin Gelişimi

Monarşik bir yapıya sahip olan Osmanlı Devletinde bu sistemin doğal bir sonucu olarak padişah yasama, yürütme ve yargı yetkilerini de şahsında toplamıştır.¹ Diğer İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devletinde de yargı, şer'i esaslara uygun olarak kadılar tarafından yürütölürdü. İslamiyet'in ilk yıllarında yargı görevi Peygamber ve halifeler tarafından yerine getiriliyordu. Darüislam genişleyince Ömer'den başlayarak halifeler hukuksal anlaşmazlıkları çözmek için "Kadı"lar atadılar. Özel hukuk alanında kadının davaya bakabilmesi için kendisine bir şikayetin ulaşması ve dava açılması gerekirdi. Ceza hukuku alanında ise kişilere karşı işlenmiş bir suç söz konusuysa zarar görenin yada varislerinin, Allah'a karşı işlenmiş bir suç söz konusu ise herhangi bir Müslöman'ın şikayeti gerekliydi. Osmanlı'dan önce Fatimiler, Karakoyunlu ve Akkoyunlu gibi Türkmen devletlerinde

¹ Recai Okandan G., *Amme Hukukunun Ana Hatları*, İstanbul, 1971, s.23.

AYDOĞAN YOLYAPAN

de kadılık benzer biçimlerde uygulandı. Osmanlı Devleti'nde ilk kadı ataması Osman Gazi dönemine kadar uzanır. Osman Gazi, 1290'da fethettiği Karacahisar'a 1300 yılında bir kadı atamıştı. Başlangıçta kadıların atama ve diğer işlemlerine baş kadı olan Bursa Kadısı bakardı. Osmanlı Devletinde başlangıçta ilim ve yargı faaliyetleri komşu beyliklerden ve İslam dünyasının Kahire, Şam, Semerkant gibi zamanının ilim merkezlerinden gelen din bilginleriyle yürütülmüştür. Medreselerin açılarak buradan öğrencilerin yetişmesiyle Osmanlı Devleti bu konuda kendisine yeter hale gelmiştir. Medreseden mezun olanları, ilmiye sınıfı unvanı vererek ülkenin çeşitli yerlerinde bulunan medrese öğretmenliklerine ve kadılıklara atamıştır.²

Medrese öğrenimlerini bitirenlerden kadılık mesleğini seçenler kaza kadılıklarına başlangıçta üçer daha sonra ikişer yıllığına atanır ve Şeriye Mahkemeleri'nde yargı hizmetlerini yürütürlerdi. Eyalet Kadılıkları'na (Mevleviyet) atanmak isteyenler yeniden medreseye dönerek bir süre müderrislik yapmak ve "Temimme Müderrisliğine" kadar yükselmek zorundaydılar. Eyalet kadılarının yükselmesi Mısır, Şam, Edirne, Bursa, Filibe, Mekke ve Medine kadılıklarına atanmakla olurdu. Bunlardan da yükselenler sırasıyla Galata ve İstanbul kadılığına, Anadolu ve Rumeli Kazaskerliğine ve nihayet Şeyhülislamlığa yükselirlerdi. Osmanlı Devleti'nde kadılar yalnızca adalet işleriyle uğraşmazlardı. Aynı zamanda buldukları şehir ve ilçelerde hükümetin isteği üzerine zahire ve işçi sağlamak, hayvan toplamak ve sevk etmek, menzil işlerini düzenlemek, asker toplamak gibi işleri de yürütürlerdi. Ayrıca pazarda satılan mallara narh koymak gibi belediye işlerini de düzenlerlerdi.

Bugün ilçe anlamında kullanılan "Kaza" sözcüğü kadı tarafından yönetilen anlamına gelirdi. Atandıktan sonra kadılara Kazasker'den başka vezir dahi karışmazdı.³ Kadılar atandıkları yerde yargı hizmetlerine yardımcı olmaları için naip seçerlerdi ve seçim belgesini Anadolu veya Rumeli Kazaskerine onaylattırırlandı.⁴

Zaman içinde medrese mezunlarının artması birikmelere yol açmış ve kadı olarak atanmak için bekleme başlamıştı. Bu bekleme esnasında medrese mezunu olan Danışmentler'in bilgilerinin artırılması ve iyilerinin seçilmesi maksadıyla bir çeşit stajyerlik olan "Mülazemet Sistemi" bulunmuştur. Bu sistemde mülazim adı verilen stajyerler Kazasker'in davalarını ve faaliyetlerini izleyerek bilgi ve görgülerini artırırlardı. Başlangıçta mülazimleri seçme Kazasker'e ait iken III.Mehmet zamanından sonra diğer din bilginlerinin de kendi öğrencilerinden mülazim verme sistemi kabul edilmiştir. Başlangıçta bu sistem sayesinde mülazimlerin en iyileri seçilip bunlardan kadı ataması yapılırken daha sonra tüm Osmanlı kurumları gibi bu sistem de hak etmeyen Ulema çocuklarının ve meslekten

² Mehmet İşpirli, "Osmanlı Devletinde Kazaskerlik (XVII.y.y. kadar)", *Bellekten*, LXI/232, (Aralık 1997) s. 643.

³ A.g.e., s.689.

⁴ Çoşkun Üçok-Ahmet Mumcu, s.232.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ASKERİ YARGI

olmayanların mülazemete kabulü, seçimlerde kayırma ve rüşvetlerin başlaması⁵ ile bozulmuş ve Osmanlı şer'i adli sistemi yeterli olmayan kadılarla süratli bir çöküntüye girmiştir.⁶

Tanzimat'la birlikte Nizamiye ve Ticaret Mahkemelerinin kurulmasıyla kadıların görev ve yetkileri azalmıştır. Her ne kadar başlangıçta Nizamiye Mahkemeleri yine Kadı'nın başkanlığında kurulmuş ise de, 1809'da kurulan ilk hukuk mektebi mezunları yavaş yavaş nizamiye mahkemeleri başkanlığına atanmaya başlayınca kadılar sadece boşanma, nafaka, miras gibi davalara bakmaya başladılar. Kadıların idari yetkileri de alınarak valilere verildi ve kadıların özlük hakları ve diğer işlemleri Kazasker'den alınarak Seyhülislam'lık makamına bağlandı. Kadı'ları buldukları bu durumdan kurtarmak için çabalar harcanmış, bu amaçla 1853 de kadılık eğitimi, medresede okutulan bilimlerin içinden çıkartılarak sadece şeriat mahkemesi hakimliği yapacak kadı yetiştirecek "Medresetül-Kuzat" (Kadılık Yüksek Okulu) açılmıştır.⁷ Ancak dini esaslara dayanan Şeriat Mahkemeleri yeni Laik Türk Cumhuriyeti'nin ihtiyaçlarına cevap veremeyeceği için lağvedilerek kadılık unvanı kaldırıldı.⁸

Kadılar hüküm ve kararlarını "Sicil" adı verilen deftere işlemek zorundaydılar. Kadılar 25 ile 500 akçe arasında değişen gündelik alırlardı. Ayrıca verdikleri kararlardan yüzde hesabıyla resim alırlardı. Örneğin; miras taksiminden binde yirmi iki, sicil suretinden binde on iki, bakire kızın nikahından binde otuz iki ve dul kadının nikahından binde on beş veya on iki akçe resim alırlardı. Kadılar görev yerlerine atandıklarını gösteren kadı beratı karşılığında berat resmi denilen bir harç öderlerdi. Bu harcın yarısı tuğra çekme parası, öteki yarısı kazaskerin mahiyetindeki katip, münzir başı, muhızır ve dividgar hakkı olarak alınırdı.

Kararlar kadıların başkanlık ettikleri şeriye mahkemelerince verilirdi.⁹ Mahkemelerde katip, muhızır (mübaşir) ve tercüman gibi görevliler de bulunurdu. Kadılar kendi bölgelerinde kendisine yardımcı olarak "Naip" atarlardı. Bunlardan başka kadıların çalışmalarını denetleyen "Müfettişler", bunların üzerinde büyük kentlerde yargıçlık ve denetim görevi yapan "Menasib-i Devriye Kadıları" bunların da üzerinde "Mollalar" bulunurdu. Mollaların en üstünde Rumeli Kazaskeri vardı.¹⁰ Kadı kararları kesindi. Ancak itiraz üzerine yukarıda belirtilen makamlar tarafından kararlar denetlenebilirdi. Bu mahkemelerde esas olan Kuran hükümleriydi. Kuran'da hüküm bulunmadığı zamanlarda hadislere buralarda da bir düzenleme bulunamazsa benzer olayların çözüm biçimine uygun bir yol tutulurdu. Buna kıyas denilirdi. Kıyas

⁵ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet, Özellikle Adli Rüşvet*, Ankara, 1969, s.299-300.

⁶ Mehmet İpşirli, s. 660.

⁷ Bülent Tahiroğlu, "Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.III., İletişim yay., İstanbul, s.598.

⁸ 08-04-1924 gün ve 469 sayılı 'Mehakimi Şer'iyenin İlgasına Ve Mehakim Teşkilatına Ait Ahkamı Muaddit Kanun" metni için bkz.; *Düstur*, 3.T., C.5., s.403.

⁹ *Büyük Larousse, Sözlük ve Ansiklopedi*, İnterpress Basım yay., İstanbul, "Kadı Maddesi", s.6161.

¹⁰ Çoşkun Üçök, Ahmet Mumcu, s.230.

yolu ile bir şey bulunamaz ise İcma adı verilen bütün din bilginlerinin üstünde birleştiği çözüm yolunda karar alınırdı. Kıyas ve İcma'nın Kuran ve hadise uygun olması şarttı. Böylece Kuran ve hadis hukuk düzeninin temel yapısını oluşturuyordu.¹¹

Osmanlı devleti Sünni mezhebinin varlığını kabul etmişti. Sünni mezhepleri olan Hanefilik, Şafiiilik, Hambelilik ve Malikiliğin hukuk anlayışları ülkede geçerli idi. Kadılar bu anlayışlara saygılı davranıp ona göre çözümler üretmeye çalıştıkları için hukuk uygulamaları dağınıklık içindeydi.¹² Mahkemelerde en önemli delil tanıktı.¹³ Osmanlı devletinde mahkemelerin çalışması şimdiki gibi değildi, kadı hangi saatte nerede bulunursa belli bir usule bağlı kalmaksızın davaya orada bakardı.¹⁴ Ülkede ayrıca kapitülasyonlarla kurulmuş olan cemaat ve konsolosluk mahkemeleri vardı.¹⁵ Şeriat Mahkemeleri, Müslüman halk arasında çıkan her türlü anlaşmazlıklarda, Osmanlı uyrukluları arasındaki ve Osmanlı uyruklularıyla, yabancı devletlerin Müslüman uyrukluları arasındaki anlaşmazlıklarda yetkili idi. Müslüman olmayanlar cemaatler içinde öncelikle ortodokslar, bunu takiben yahudiler ve ermeniler teşkilatlanmışlar ve kendi mahkemelerini kurmuşlardır. Cemaat Mahkemeleri, Osmanlı devletinin Müslüman olmayan halkının din ve mezhep yönünden bağlı buldukları cemaatlerin mahkemeleri idi. Bunlar kendi cemaatlerine bağlı kişiler arasındaki anlaşmazlıkları geleneklerine göre çözerlerdi. Konsolosluk Mahkemeleri, kapitülasyonlardan yararlanan yabancı uyruklu kişiler arasında çıkan anlaşmazlıklara bakardı. Bu da ayrı bir kargaşaya yol açıyordu.¹⁶ Örneğin bir gayrimüslim kadı önünde tanıklık yapacak

¹¹ Abdülkerim Zeydan, *Fıkıh, İslam Hukuku Usulü*, Ankara, 1979, s.189-193.,; Neşet Çağatay "İslam Hukukunun ana hatları ve Osmanlıların Bunun Bazı Kurallarının Değişik Uygulamaları", *Belleten*, LI/200, (Ağustos, 1987), s.626.

¹² Bu dağınıklığı Coşkun Üçok şöyle anlatmaktadır: "Vakıf müessesesi İslam hukukunda çok geniş bir yer tutmaktadır. Fakat ne Kur'an'da vakıfla ilgili ayet vardır, ne hadiste vakıfla ilgili bir hüküm vardır. Ancak, peygamberin Fedek arazisini kendi ailesi için ayırmış olmasına dayanılarak ki, bütün vakıfla ilgili hükümler çıkartılmıştır. Şimdi aynı mezhep içinde, örneğin Ebu Hanife'nin kurmuş olduğu Hanefi mezhebi içinde acaba bir kimse vakıf yaptığında bu vakıftan cayabilir mi? sorunu çıkarmıştır ortaya. İmam-ı Azam Ebu Hanife diyor ki, vakıf yapan, eski deymiyle vakıf her zaman vakfından cayabilir, yani vakfı yaptı yirmi yıl sonra pişman oldu; cayabilir. Ebu Hanife'nin öğrencisi İmam Ebu Yusuf diyor ki; Vakıf yapanın bir defa ağzından vakfettim sözü çıktı mı bir daha cayamaz; tam tersi. Yine Ebu Hanife'nin ikinci ünlü öğrencisi İmam Muhammed Hasan ul-Şeybani de diyor ki; Eğer vakfedilen şey mütevelliyeye teslim edilmemişse vakıf cayabilir, teslim edilmişse cayamaz. Yani, ak, kara ve gri, üçü de yürürlükte. bkz. Coşkun Üçok, "Hukuk Devriminin Nedenleri", *Belleten*, LII/204, (Kasım 1998), Atatürk Özel Sayısı, s.1003.

¹³ Adnan Yağcı, "Ceza Muhakemesi Hukukunda Tanık", (Yayımlanmamış Doktora Tez,Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı), İzmir, 1998, s.44.

¹⁴ Abdulaziz Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku, Osmanlı Devri uygulaması*, İstanbul, 1986, s.161.

¹⁵ M. Akif Aydın, "Osmanlıda Hukuk", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Editör, Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1994, s.424.

¹⁶ Bu kargaşayı Coşkun Üçok şöyle aktarmaktadır: "Bir Ermeni, doğuyor, ölüyor, evleniyor, boşanıyor, miras bırakıyor, miras alıyor, Osmanlı Devleti'nin bundan haberi yoktu. Çünkü, bütün bu işleri kendi kiliselerine bırakmıştı. Ermeni, Ermeni-Gregorien kilisesinde, Ortodoks, Ortodoks kilisesinde evleniyor, boşanıyor, doğuyor, mirasını bölüştürüyor, Osmanlı İmparatorluğunun hiçbirinden haberi yok. Onlar da,

OSMANLI DEVLETİ'NDE ASKERİ YARGI

ise önce kendi kilisesine bir yazı ile gönderilip kendi din görevlisi önünde yemin edip yazının altına "yemin etmiştir" şerhi vurulduktan sonra tanık olarak dinleniyordu. Bu karmaşa Berlin anlaşmasıyla müslüman olmayan cemaatlerin yargısal haklarının çoğaltılmasıyla daha da artmıştır.¹⁷

II. Örfi Hukuk Sisteminin Gelişimi

Devlet yönetimine ilişkin kurallar Kuran ve hadislerde çok azdı. Bu nedenle zamanla hükümdarın bu alanları düzenleme yetkisi aynı konuda kuran ve hadiste çözümü olmamak kaydı ile kabul edildi. Buna "Örfi Hukuk" adı verilir. Ancak bunu örf ve adet hukuku ile karıştırmamak gerekir. Örfi hukuk doğrudan doğruya şerr'i hukukunun kapsamadığı hukuk anlamında kullanılmıştır.¹⁸

Orhan Gazi'nin mali alanda bazı kanunlar koyduğu bilinmekle beraber kuruluş devrinde şeriata büyük ölçüde uyulmakta idi. 1 ncı Beyazıt zamanında bir çok örfi kanun çıkarılmış ve bu kanunlar şeriatın çiğnendiği iddiasının ortaya atılması sonucunu doğurmuştur. "Fatih Kanunnamesi" nin başındaki "Bu kanun atam ve dedem kanunudur" ibaresi II. Mehmet'ten önce örfi hukukun varlığını göstermektedir.¹⁹ Bu dönem Osmanlı Örfi Hukukunun hazırlık dönemi olarak bilinir.²⁰ II. Mehmet kul sisteminin yerine tam olarak oturtup, Çandarlı'yı bertaraf edip, Padişahın mutlak otoritesini sağlamlaştırdıktan sonra kamu hukuku ve özellikle idareye ve kurumlara olan kurallar ile bazı ceza işleri tamamen Padişah iradesine göre düzenlenmiş, şeriat ise özel hukuk alanında kalmıştır.²¹ Kamu hukuku alanındaki bu sınırsız kuvvet İslam hukukunun temelleri ile çalıştığı zamanlarda Padişaha şeriat'a işbirliği yapmaya zorlayarak ulemadan izin alması sonucunu doğurarak zaman zaman kısıtlamıştır. Bu fetvaların niteliği, işlemlerin meşru

kiliselerde sicil var. Evlenme, boşanma, ölüm sicilleri. Onlar hiç olmazsa kiliselerinde tescil ediliyorlar. Osmanlı devletinin diğer tebaası, Müslüman tebaası ki büyük çoğunluğu da Türkler teşkil ediyordu son zamanda. Onların ölümünden, doğumundan, evlenmesinden, boşanmasından da devlet haberdar değildi. Çünkü, kendi aralarında evlenirler, boşanırlar; ancak miras davası meydana çıkarsa kadiya giderler." b kz.; Coşkun Üçok, s. 1007.

¹⁷ Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, Ankara, 1968, C.I., s.242.; Gülnihal Bozkurt, *Alman ve İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerinin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1838-1914)*, Ankara, 1989, s.90-91.

¹⁸ Coşkun Üçok, s.1003.

¹⁹ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katli*, s.37.; Neşet Çağatay, s.630; Fatih Kanunnameleri için b kz.; H.Namık Orkun, *Türk Hukuku Tarihi, II kısım, Belgeler*, Ankara, 1935, s.4 vd.; Diğer kanunnameler için b kz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, İstanbul, 1990, C.I., s.477 vd.

²⁰ Erol Özbilgen, *Osmanlı Hukuku'nun Yapısı, Osmanlı Kültürü Araştırmaları I*, İstanbul, 1985, s.98.

²¹ A.g.e., s.40.

olduğunun dini bir otorite tarafından onay ve kabulü niteliğindedir.²² Kısıtlamalara rağmen Osmanlı Padişahları tarafından çıkarılan kanunname, ferman ve emirnamelerde İslam Hukuku ile ilgisi olmayan hatta bazen ona aykırı hükümlere rastlamak mümkündür.²³ Özellikle Kanuni Sultan Süleyman zamanında gelişen ve genişleyen Örfi hukuk uygulamaları ile toplumsal hayatı düzenlemek için bir çok kanun çıkarılmıştır. "Kanun-i Kadim" olarak isimlendirilen bu kanunları Niyazi Berkes şöyle açıklamaktadır; "Kanun-i Kadim teorisi devleti meşrulaştırır. Devlet, İslam, din ve hukukunu korur yada uygularsa onun meşru olabileceğini kabul etmişlerdir. Osmanlılarda bu kanunu kadim dedikleri ve kimin koyduğunu asla göstermeye gerek duymadıkları bir ilke ile temellendirilmiştir. Süleyman kanunnamesinde "Kadim odur ki onun evvelin kimse bilmeye" denmiştir".²⁴ Tanzimat ve Islahat fermanları ile getirilen hak ve özgürlüklerin sağlanabilmesi içinde fermanlarda öngörülen kanunlar birbiri ardına çıkarılmaya başlamış ve örfi hukuk gelişimi hızlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Kuranda düzenlenmemiş suçlarda, suçun padişahın örfi yetkisine dayanılarak cezalandırılmasına alışılmıştır.²⁵ Bu nedenle ilk yasal düzenlemeler ticaret ve ceza kanunlarında yapılması tepkiyle karşılanmayacağı için ceza hukuku alanında başlamıştır.²⁶ 1266 (1850) tarihli Kanunname-i Ticaret-i Berriye, 1274 (1858) tarihli ceza Kararname-i Hümayunu, 1278 (1862) tarihli Usul-ü Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi, 1280 (1865) tarihli Kanunname-i Ticaret-i Bahriye, 1296 (1881) tarihli Usul-ü Muhakemat-ı Cezaiye kanunu, 1297 (1881) tarihli Muhakemat-ı Hukukiye kanunları şeriata uymayan kısım ve maddeleri çıkartılarak Fransız kanunlarından tercüme edilerek alınmıştır.²⁷

Bu kanunlarla birlikte padişahların örfi yetkisine dayanarak geliştirebildiği ölüm cezaları (siyasetten katl) kaldırılmış, ceza mahkemelerine ilk defa savcılık kurumu gelmiş, II.Mahmut döneminde "Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye" adındaki kurul, yönetim işlerinde danışma ve memurları yargılama, devletle kişi arasındaki uyuşmazlıkları çözmeye görevini üstlenmiştir. Bu kurul günümüz Danıştay'ının temelini oluşturmuştur. 1868 de bu yeniden düzenlenmiş ve "Divan-ı Ahkam-ı Adliye ve Şüra-yı Devlet olarak ikiye ayrılmıştır. Birinci kurul günümüz Yargıtay'ının temelini oluşturmuştur. 1858 Arazi Kanunnamesi ve mecelle ile de özel hukuk alanları düzenlenmeye çalışılmıştır. Yukarıda belirtilen kanunların şeriat mahkemeleri tarafından uygulanamayacağı gerçeği karşısında yeni düzenlemeler yapılarak Osmanlı yargı örgütü yeniden yapılandı.

²² Neşet Çağatay, s.631.

²³ A.g.e., s.632.

²⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı yay., İstanbul, 1978, s.29.

²⁵ Çoşkun Üçok, s.1003-1011.

²⁶ Bülent Tahiroğlu, s.592.

²⁷ Ülku Azrak, "Tanzimat'tan Sonra Resepsiyon", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.III.,s.604.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ASKERİ YARGI

Önce İstanbul'dan başlamak üzere eyaletlerde "Meclis-i Tahkibat" adıyla ceza mahkemeleri kuruldu. Bu mahkeme bütün ceza işleriyle uğraşır, valinin başkanlığında, bir kadı üye ve eyalet meclisinde vali tarafından seçilen iki üye ile haftanın belli günlerinde toplanarak karar verirdi. Ölüm dışında verdiği kararlar derhal infaz edilirdi. Ölüm kararları, İstanbul'daki Meclis-i Ahkam-ı Adliye'ye gönderilir, uygun görülürse padişah onayına sunulurdu. Bu mahkeme dini ve mezhebi ne olursa olsun tüm Osmanlı vatandaşlarını yargılıyordu.

1840 yılında daha önce esnaf loncaları ve Ticaret Nezareti'nde yürütülen ticari yargılamalar için, Ticaret Mahkemeleri, 1848 yılında da yedisi Osmanlı uyruklu tüccar, yedisi yabancı uyruklu tüccar olmak üzere Ticaret Nazırı'nın başkanlığında karma ticaret mahkemeleri kuruldu. 1861 de kara ve deniz ticaret mahkemeleri ve bu mahkeme kararlarını inceleyecek "İstinaf-ı Deavi Ticaret Divanı" kuruldu. Bu mahkemeler daha sonra Adliye Nezareti'ne bağlandı.

1864 yılında çıkartılan Vilayet Nizamnamesi ile yargı teşkilatı yeniden düzenlendi. Ticaret Mahkemelerinden başka her ilçede bir "Meclis-i Deavi" (Dava Kurulu), her sancak merkezinde bir "Meclis-i Temyiz" (Temyiz Kurulu) kurulması ile "Nizamiye Mahkemeleri" kurulmuş oldu. Daha önce bahsedilen "Divan-ı Ahkam-ı Adliye" de Nizamiye Mahkemelerinin üst kuruluşu oldu.²⁸ Bu mahkemelere müslüman ve gayrimüslimler hakim olarak atanabiliyordu ve seçilen üye azledilemezdi.

Yine aynı yıl Nizamiye mahkemelerine yeni bir biçim verildi ve mahkemeler Sulh Hukuk, Sulh Ceza, Asliye Ceza, Asliye Hukuk ve Ağır Ceza Mahkemelerinin işlevlerini görecektir şekilde yapılandırıldılar. Bu yapılanmaya göre her ilçede imam ve papaz başkanlığında en az üç, an çok 12 kişiden oluşan Sulh Hukuk Mahkemesi görevi yapacak "İhtiyar Meclisleri", ilçelerde kadı başkanlığında üç Müslüman, üç zımniden oluşan Sulh Ceza Mahkemesi görevi yapacak "Meclis-i Devai", sancaklarda ise, kadı başkanlığında Asliye Ceza Asliye Hukuk Mahkemesi ve Sulh Mahkemelerinin İstinaf Mahkemesi görevini yapacak "Meclis-i Temyiz", bütün bunların yanında Kadı başkanlığında üyeleri devlet tarafından atanan ve bölge halkından iki yıllığına seçilen kişilerden oluşan ve Ağır Ceza Mahkemesi görevini yürüten "Meclis-i Cinayet" ler kuruldu. Başlangıçta kadı başkanlığında kurulan bu mahkemelerin başkanları 1869 da "Hukuk Mektebi" kurularak 1874 de lise, 1900 yılında da Darülfünun içine alınması ve bu okullardan yeni hukukçuların yetişmesi ile bu kişilerden seçilmeye başlanmıştır. Tanzimat'tan sonra Osmanlıda yeni kurulan mahkemelerle birlikte şeriat, nizamiye cemaat ve konsolosluk mahkemeleri göze çarpmaktadır. Yapılan bu yeni düzenlemelerle Osmanlı Devletinde, hukuk devleti anlayışına adım atılmış olmakla birlikte Osmanlı Devleti döneminde İslam hukuku

²⁸ Bülent Tahiroğlu, s.597.

AYDOĞAN YOLYAPAN

uygulanmıştır. Tanzimat ve ikinci meşrutiyet dönemlerinde çıkan bazı Laik kanunlar bunu değiştirememiştir.²⁹ Ayrıca zaten bozuk olan hukuk birliği iyice parçalanmıştır.

Tanzimat ile başlayan bu çağdaşlaşma hareketleri ve bu hareketin içinde yetişen yeni neslin içinden çıkan Genç Osmanlılar'ın çabalarıyla 23.12.1876 yılında ilan edilen 1876 Anayasası (Kanun-i Esasi) yargıyı düzenlemiştir. Ancak padişaha büyük yetkiler tanınmış ve bu nedenle de yürürlüğe koyan padişah tarafından 13.12.1878'de meclisin dağıtılması ile birlikte hukuken yürürlükte olmakla birlikte uygulanmamak suretiyle fiilen yürürlükten kalkmıştır.³⁰ Kanunumuz açısından önemi, yargı faaliyetlerinin bu ilk Türk anayasasında yer alarak anayasal bir nitelik kazanmasıdır. Bu anayasanın 81 ve 91 nci maddeleri arasında Mekakim başlığı adı altında düzenlenen hükümlere göre hakimlerin azledilemeyeceği, yargılamanın açık yapılacağı, mahkemelerin görevleri yapmadan kaçınmayacağı, davaların şeriye ve nizamiye mahkemelerinde görüleceği, mahkemelere müdahalede bulunulamayacağı, hakimliğin başka bir meslekle bağdaşamayacağı ve ceza yargılamasında savcılık kurumunun bulunacağı düzenlenmiştir. Meclisin kapatılmasından sonra kurulan Osmanlı İttihak ve Terakki Cemiyetinin çabaları sonucu II Abdulhamit 24.07.1908 tarihinde II.meşrutiyeti ilan ederek 1876 Anayasası'nı tekrar yürürlüğe koydu. 1909 yılında bu anayasada yapılan ve padişahın yetkilerini kısıtlayan değişiklikler sırasında anayasaya "Hürriyeti Şahsiye her türlü taarruzdan mahsurdur. Hiç kimse şer ve kanunun tayin ettiği sebep ve suretten maada bir bahane ile tevkif ve mücazaat olunamaz" şeklinde bir madde eklenmesi ile de kişi hürriyetleri ve kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesi anayasaya girmiştir. Anayasa bu hürriyetlerin ne olduğunu tek tek saymamıştır. Ancak özgürlük kavramının bir anayasal metine isim olarak dahi girmesi bir aşamadır. Tanzimat ile başlayıp meşrutiyet ile gelişen insan hakları kavramının etkilerinin yasalara ve ilk Türk anayasasına da yansıdığı görülmektedir.

Ancak Osmanlı sivil adli sistemi kara Avrupa'sında gelişen insan hak ve özgürlükleri kavramı içinde özellikle Tanzimat'tan sonra gelişmeye ve değişmeye başlamış. Tamamen laik olmadığı için bütünüyle gelişim gösteremese de hukuk devletine doğru adımlar atmış. Reaya eşit haklara sahip vatandaş yapılmaya çalışılmıştır.

III. Askeri Yargı Sisteminin Gelişimi

Sivil yargıdaki değişim ve gelişim askeri yargıyı da etkilemiştir. Osmanlı askeri yargısı da bu olguya ayak uydurmaya çalışarak kuruluşundan itibaren zaman

²⁹ Mehmet Emin Artuk, 1926 tarihli *Türk Ceza Kanununun Hazırlanışı, Ceza Kanunları*, İstanbul, 1998, s. 51.

³⁰ Anayasa metni için Bk.: A.Şeref Gözübüyük *Açıklamalı Türk Anayasaları*, Ankara, 1993, s.8-43.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ASKERİ YARGI

içinde değişmiş ve gelişmiştir. Osmanlıda askeri yargı sistemine bağlı askeri sınıf denince akla gelen kişiler zaman içinde değişiklikler göstermiştir.

Osmanlı Devletinin güç açısından zirvede olduğu yükselme devri, özellikle Kanuni Sultan Süleyman, dönemi (1520-1566) Osmanlının klasik dönemi olarak anılır. Bu dönemde devlet tarafından belirlenmiş yönetenler ve yönetilenler (Reaya) olmak üzere iki sınıf göze çarpmaktadır. Yönetenlere günümüz anlamında askerlikle doğrudan yada dolaylı bir ilgisi bulunup bulunmadığına bakılmaksızın "Askeri" denirdi. Askeri sınıf denilince akla "Yönetenler" gelirdi. Bunlar yönetilenlere oranla yüksek bir yaşam düzeyine sahip olup, vergi vermezlerdi. Askeri sınıf, bizzat askeri görev yapan ordu mensubu kul statüsündeki askeriler ile devletin din, yargı ve eğitim işlerini gören "Ulema" olmak üzere ikiye ayrılırdı³¹.

"Kul" statüsünde bulunan Yeniçeri, Sipahi ve Sadrazam gibi kapı kullarıyla diğer maaşlılar, tımarlı sipahi ve zaimler (Zeamet sahipleri) icrai askerler muhakeme edilmeden padişah buyruğuyla siyaseten katledilebilirlerdi.³² Öldüklerinde mirasları devlet tarafından müsadere edilirdi. Tanzimatla birlikte klasik Osmanlı sınıf yapısında çok önemli değişiklikler olmuştur. Osmanlı Devleti diplomatik ilişkilerin sağlanmasını Mora ayaklanmasında ikili oynadıkları anlaşılan Fenerli Rumlar ile yürütmüştü. Bu olaydan sonra tercüman ve diplomat yetiştirmek üzere açılan tercüme odasından mezun olan devlet görevlileri ile askerlikle hiçbir ilişkisi olmayan yeni bir yönetici tipi ortaya çıkmıştır. Ayrıca kapitülasyonlarla zenginleşen gayrimüslimlerden müslümanların gözüne batan zengin bir azınlık burjuvazisi doğmaya başladı. Kul'luk yasal olarak kalktığı halde zihniyet olarak bir süre daha yaşamını sürdürdü ve Tanzimat döneminde Osmanlı sınıf yapısı yönetenler, azınlık burjuvazisi ve yönetilenler olarak üç ana sınıfa ayrıldı. Yönetenler, merkeze bağlı alaturka (Asker ve Kul zihniyetli yöneticiler), alafrağa (Kul zihniyeti taşımayan yöneticiler), ayanlar ve ulema olarak üçe ayrıldı. Yönetilenler ise kentliler (Tüccarlar, esnafı ve yabancı sermaye emrinde çalışan işçiler), köylüler ve göçebeler olarak ayrılırdı.

19.yy.'ın ortalarından itibaren açılan laik okullarından mezun olanlar ile yöneticiler sınıfı Kul zihniyetli (Alaylı) ve "Mektepli" olarak ikiye ayrıldılar. Mektepli yönetenler de kendi arasında subay ve memur olarak ayrıldı ve Osmanlı Devleti'nin klasik dönemindeki "Askeri sınıf" kavramı tamamen kalkarak "Asker" denince akla ordu mensubu gelmeye başladı.

Yöneten sınıfın ikinci kolu olan Ulema ise yargılanmadan cezalandırılmaz ve ecelleriyle ölümden mirasları müsadere edilmezdi. Ulema sınıfının malları ancak ölüm cezasına çarptırıldıklarında müsadere edilirdi. Padişahın beraat alarak

³¹ Sina Akşin, "Osmanlı-Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme", **Toplum Ve Bilim Dergisi**, I, s.31-32.; Zeki Arıkan, Milli Egemenlik ve Demokrasi Kurultayında Yaptığı Konuşma, **TBMM Milli Egemenlik ve Demokrasi Kurultayına Sunulan Bildiriler**, TBMM Kültür ve Sanat Yayın Kurulu Yayınları No:77, (Ankara, 20-21 Nisan 1995.), s.67-68.

³² Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl**, Ankara, 1963, s.2.

herhangi bir devlet hizmetine giren kimse askeri sınıfa girmiş sayılırdı. Hatta bu şekilde askeri sınıfa girmiş olanları, evlatları ve dul eşleri reayadan birisiyle nikahlanmış olmamak koşuluyla askeri sayılırlardı.³³ Askeri sınıfın dışında kalanlar Reaya olarak isimlendirilip kentliler, köylüler ve göçebeler olarak ayrılırlardı³⁴.

XVI.yy. ikinci yarısından başlayarak Osmanlı toprak düzeninin bozulması ile birlikte Tımar ve Zeamet sisteminin yavaş yavaş bir tür kiralama olan "İltizam" sistemine dönüşmesiyle taşrada merkezi güçten yarı bağımsız nitelikte güçlü bir ayan sınıfı oluştu. Bunlar da zaman içinde askeri sınıfa dahil oldular. Böylelikle klasik Osmanlı sınıf yapısı değişmeye başladı.

Tanzimat'la kul, tımar sistemi ve müsaderenin kaldırılmasıyla Osmanlı sınıf yapısı da değişiklik göstermeye başladı. Kul olmak üzere ailelerinden zorla kopartılmış bu insanlar doğal olarak ruhsal bakımdan dengesiz davranışlar göstermiş bu davranış kendileri de sonradan Müslüman olmalarına rağmen Müslüman nüfusuna karşı bilinç altı bir tepki biçimine dönüşmüş ve sadece kulu oldukları padişaha karşı sorumlu olduklarından istedikleri zaman halka çok zalimce davranmış ve halka yabancı bu yönetici sınıfı saray ile halkın uzaklaşmasına sebep olmuş, öte yandan bu kulların hayat ve mal güvenceleri olmadığı içinde Osmanlı'nın bu döneminde akılcı bir kamu hizmeti doğmamıştır.³⁵

Başlangıçta sadece savaş zamanı bir araya gelen askerler, diğer siviller gibi, genel yargı sistemine tabii olmuşlardır. Orhan bey zamanında sürekli ordunun temellerinin atılmasıyla askeri yargı örgütünün ilk adımları atılmaya başlanmıştır. I.Murat zamanında yeniden oluşan ordunun niteliği ve askeri sınıfın ortaya çıkması ve bu şahıslara ait bazı davaların ordu ile hareket edebilen bir makama bağlanması zorunluluğunu doğurmuş ve bu zorunluluk sonucu ordu için ayrıca bir kadı ataması yoluna gidilmiştir.³⁶ Osmanlılarda bu kadı "Kadıasker" veya "Kazasker" olarak isimlendirilmiştir. Kazaskerin resmi lâkabı "Semahat-lü" idi.³⁷ özellikle sefer sırasında askerler arasında çıkan sorunların çözümlenmesi ve böylece disiplinin sağlanması için başlangıçta Bursa kadısı bizzat sefere katılarak asli görevine ilaveten bu hizmeti de yürütüyordu. Ancak sefere katılmasıyla merkezdeki işler aksıyordu. Bu nedenle ordu için ayrı bir kadı atanması gereği doğunca Bursa Kadısı Candarlı Kara Halil paşa 1362'de ilk Kazasker olarak atanmıştır. Başlangıçta askeri şahısların her türlü yargı işlemini görev Kazaskerler zaman içinde diğer kadıları denetleyen, atayan ve divan toplantılarında eksik ve yanlış kadı kararlarını düzelten bir konuma gelmişler ve sadece askeri sınıfın kadısı olmakla kalmayıp tüm yargı örgütünün başı sayılmışlardır.³⁸

³³ A.g.e.,s.56.

³⁴ Sina Akşin, s.35.; Zeki Arıkan, s.68.

³⁵ Çoşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı*, Ankara,1982, AÜHF.yay., s.204.

³⁶ İbrahim Fevzi Akmaner, s.543.; Orhan Köprü, s.2.

³⁷ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara, 1998, s.934.

³⁸ Çoşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara, 1976, s.226.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ASKERİ YARGI

1481 yılında Kazasker sayısı Rumeli ve Anadolu Kazaskeri olmak üzere ikiye çıkmıştır.³⁹ Bir ara Yavuz Sultan Selim zamanında Arap ve Acem kazaskerliği adı altında Diyarbakır'da üçüncü bir kazaskerlik kurulmuş ise de kısa bir süre sonra kaldırılmış ve görevleri Anadolu kazaskerliğine bırakılmıştır.

Kazaskerlik Osmanlı Devletinde kul sisteminin kalkarak askeri sınıfın sadece ordu mensupları düzeyine indiği Tanzimat'a kadar önemini kurumuş bir makamdır. Bu nedenle buraya atanacak şahısların bazı özelliklere sahip olması istenmiş ve bu özellikler; hür, müslüman, mümeyyiz, adil, metin, bilgili, güvenilir ve çevresinde iyi tanınmış olmak şeklinde belirlenmiştir.⁴⁰

Kazasker, Divanı Humayun'un doğal üyesiydi. Sadrazamın sağında oturup şeri meseleler hakkında hüküm verirdi. Divanı Humayun'da işler siyasi, hukuki ve mali olmak üzere üç gruba ayrılıyordu. Devletin otoritesi, iç ve dış güveniğin sağlanması önlemleri

vezirlere, hukuki otorite kazaskere, mali otorite defterdara, örfi otorite ve bürokrasi nişancıya aitti⁴¹. Kazaskerler Divan-ı Humayun'dan başka haftanın belli günlerinde bir çeşit temyiz mahkemesi olarak toplanan "Huzur murafaası" nda sadrazam huzurunda davalara bakarlardı. Divan toplantılarının dışında kendi konaklarında divan kurup yetki alanlarına giren dava ve işlere bakarlardı. Kendi bölgelerinde yüz elli akçelik gündeliği olan kadılıklara ve kırk akçelik gündeliği olan müderrisliklere kadı atarlardı. Daha yüksek olan Mevleviyetliklere (Eyalet kadılıklarına) ancak Sadrazamla görüştüktan sonra atama yapabilirlerdi. Padişahın bizzat katıldığı seferlere katılır ve buradaki hukuki problemleri çözerlerdi. Padişahın katılmadığı seferlere bu görevi yapmak için bir ordu kadısı atardı. Ayrıca İstanbul dışında bulunan askeri sınıfın tereke dağıtılması gibi hukuki problemlerini çözmek için kendini temsilen kadıdan başka "Kassam"lar atardı. Askeri sınıfın davalarına kadıların bakmayıp bu kassamların bakacağına dair birçok kez yayınlanmış fermanlar bulunmaktaydı.⁴² Kazaskerlerin Kadıları atama yetkileri 16.yy.'dan başlayarak yavaş yavaş Şeyhülislam'a geçmiş, II Mahmut zamanında da Kadılar tamamen Şeyhülislama bağlanmış ve Kazaskerin yetki ve fonksiyonu askeri sınıf yargılaması ve Kassam atamaları ile sınırlı hale gelmiştir. Kazaskerlerin her birinin maiyetinde "Tezkereci", "Ruznamçeci", "Matlapçı", "Tatbikçi", "Mektupçu" ve "Kethuda" isimli yardımcıları vardı. Bunlardan tezkereci, Kazasker kaleminin amiri olup kadıların beratları bu kalemden çıkardı. Ruznamçeci atama ve maaş işleriyle ilgilenirdi. Kadıların maaş bordrolarını tutar, atama sırası gelenler ile boş kadılıklara yapılacak atamaları Kazasker'e arz ederdi. Tatbikçi, büyük kadıların mühürlerini yanında bulundurur ve bu kadılardan gelen evrakları mühürler ile karşılaştırarak

³⁹ Ahmed Lütfi, s.35.

⁴⁰ Mehmet İpşirli, s.612.

⁴¹ Ahmet Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divanı Humayun*, Birey ve Toplum yay., Ankara, 1986, s.23.

⁴² Mehmet İpşirli, s.623.

evrakın doğruluğunu kontrol ederdi. Mektupçu, Kazasker'e ait tüm yazışmaları yapardı. Kethuda ise Kazasker'in yukarıda belirtilenler haricinde tüm işleriyle para işlerini idare ederdi.

17.yy a kadar Kazaskerlerin atanmaları Sadrazam arzıyla yapılırken bu yüzyıldan sonra Sadrazamın onayı alınarak Şeyhülislam arzı ile yapılmaya başlandı.⁴³ Kazaskerler hastalık, veziri azamla ilişkilerinin bozulması, ilmi yetersizlik, görevi ihmal, siyasi ayaklanma ve mücadele sebepleriyle görevlerinden azledilebilmişlerdir.⁴⁴

Kazaskerler'e görevde iken düzenli maaş verilmesi, tumar veya has verilmesi, askeri sınıfının tereke dağıtımından resim almaları, kadı ve müderris beratlarından berat rüsümü almaları, padişahın dağıttığı cülüs bahşişinden almaları gibi gelirler tahsis edilmişti. Emekli olduklarında da maaş ve arpalık tahsisıyla gelir sağlamaları sağlanmıştı.

Kazaskerler devlet protokolünde yer alırlardı ve bu protokollerini gösterir elkap ve giysiler giyerlerdi.⁴⁵

Kazaskerlerin askeri yargı görevini icra etmekle birlikte kadıları, müderrisleri (Medrese öğretmenleri) atama ve görevden alma, hatalı kadı kararlarını temyizen inceleme ve Divan-ı Humayun'da şeri hukuku ve Ulemayı temsil etme görevlerinin bulunması nedeniyle bu kurumun bu günkü Adalet Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Yüksek Öğretim Kurulu, Yüksek Hakimler Kurulu, Yüksek Yargı Kuruluşlarının görevlerini kısmen veya tamamen üstlenmiş bir kurum olduğu söylenebilir.⁴⁶

Osmanlıda askeri sınıf kavramı içinde sadece ordu mensubu askerlerin olmadığı, yöneticilerin ve ulemaların da askeri sınıfa dahil oldukları daha önce belirtilmişti. Askeri sınıftan birinin zulmünden veya başarısızlığından şikayet geldiği takdirde sanık bir kurula sevk edilirdi. İslam hukukunda, yukarıda bahsedilen kadıların icra ettiği adli yargının dışında olmak üzere askeri sınıf için bir "Mezalim kazası" vardı.⁴⁷ Osmanlı devletinde de bu kurul aynı görevi yerine getirirdi. Sanık büyük bir devlet memuru ise, kurula padişah da başkanlık edebilirdi. Osmanlı devletinde önceleri "Divanı Hümayun" sonraları da Veziri-Azam'ın sarayında toplanan "İkinci Divanı" bu fonksiyonu görürdü. Eyaletlerde valiler, Kaptan Paşa, Serdarı Ekrem ve diğer serdarlar ve başka yetkililer de buldukları yerde gerekli gördükleri askerlerin yargılamalarını yapabilirlerdi. Davaya kadı tarafından değil, bir askeri komutan veya gerekirse Şeyhülislam veya Kazasker tarafından bakılırdı. Yargılamada sanık bulunabileceği gibi giyabi olarak da davaya bakılabilir, deliller

⁴³ Büyük Larousse, "Kazasker Maddesi", s.6575.

⁴⁴ Mehmet İpşirli, s.614-618.

⁴⁵ A.g.e.,s.615-632.

⁴⁶ Mehmet İpşirli, s.699.

⁴⁷ Fahreddin Atar, İslam Adliye Teşkilatı, Ankara, 1963, s.164.; Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, s.1004.

OSMANLI DEVLETI'NDE ASKERI YARGI

serbestçe tespit edilebilir, gerekiyorsa tanık dinlenir ve hüküm verilir. Ulema sınıfına diğer askeri sınıflara oranla bazen idam yerine sürgün, bazen de ilmiye sıfatının kaldırılması cezaları verilir. Ordu mensubu olmayan askeriyelerin yargılanmadan siyaseten katledilmesi kural dışı olmakla birlikte çok istisnai olarak rastlandığı olmuştur.⁴⁸ Kazaskerin yargılama esnasında tarafsız olmadığı veya olamayacağı şüphesi olduğu takdirde Divan-ı Humayun'da Kazasker yerine emekli bir Kazasker görevlendirilebilirdi.⁴⁹

Kapıkulu askerleri hukuki statü olarak padişah kulu sayılır ve aynı şekilde yargılır ve cezalandırılırlardı. Yeniçerilerin yargılama ve cezalandırma yöntemleri diğer ocaklardakine benzer şekillerde uygulanırdı. Bu nedenle bundan sonra metinde geçen "Yeniçeri" deyimini tüm Kapıkulu askerleri ve hatta Yeniçeri ocağının bir parçası olarak kurulan Nizam-ı Cedid ordusu olarak değerlendirilmelidir.

Tanzimat'a kadar Kapıkulu ocaklarının yargılanması ve cezalandırılması Yeniçerilerin "Kadim Kanunları" olarak isimlendirilen bazı kurallara göre yürütülmüştür. Bu kurallara göre Yeniçeriler, kendi subaylarından başkası tarafından yargılanmaz ve cezalandırılmazdı. İdam cezaları belli bir onaya tabi tutulurdu.

Yeniçerilere dayak, hapis, ulufe kesilmesi, sürgün ve idam cezaları verilir. Bu cezaların verilmesi için belli bir yargılama usulü yoktu. Bu usül tamamen Yeniçeri subayının takdirinde idi. Ancak verilen cezaların infazları özellik gösterirdi.

Dayak cezası; Ramazan ve Cuma ve diğer mübarek günler dışında ikinci namazından sonra mum ışığında suçlu yüzükoyun yere yatırılıp elleri ve kolları tutularak kaba etlerine sopa vurulmak suretiyle gerçekleştirilirdi. Acemi Oğlanları ise falakaya yatırılırdı. Hapis cezası; Yeniçerilerin ayaklarına demir vurulup mutfakta çalıştırılması şeklinde infaz edilirdi. Hücre cezasına çarptırılanlar tomruğa vurulurdu. Sürgün cezasına çarptırılan Yeniçeri, ocaktan çıkartılır ve sınırdaki bir kaleye gönderilirdi. Buna "Merd-i Kale" denirdi. Bu ceza seferde uygulanmazdı. Yeniçerilerin cezalarının infazı mutlaka ocak içinde yapılırdı. Yeniçerilere subayları dışında sadece seferde padişah tarafından serdarlık beratı verilen Sadrazamlar da ceza verebilirdi. Yeniçerilerden şikayeti olan diğer bir Yeniçerinin şikayeti Yeniçeri Ağası başkanlığında kurulan Sekbanağası, Kul Kethüda bey, Zağarcıbaşı, Seksuncubaşı, Turnacıbaşı ve Başçavuştan oluşan ağa divanında bakılırdı. Burada yalnız mesleğe ait itaat ve sadakatle ilgili örfi davalar görülürdü.

Yeniçerilerin ocak dışındaki hareketlerini ve disiplinlerini kontrol etmek için "Kutoğlu Başçavuşu" olarak isimlendirilen inzibatların da kontrol ve tedip hakları vardı.⁵⁰

⁴⁸ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl.*, s.101-112.

⁴⁹ Mehmet İpşirli, s.689.

⁵⁰ İbrahim Fevzi Akmaner, s.651.

Ordu mensubu Askeriye'lerin de diğer Askeriye'ler gibi yargılandıkları görülmektedir. Ancak Padişahın bunlar üzerinde yargılanmadan siyaseten katl yetkileri vardır.⁵¹

Ulema dışındaki askeri sınıf mensuplarının Divan-ı Humayun'da divan üyeleri huzurunda yargılanmaları yapılırdı. Bu yargılamayı Kazasker tek başına yapabileceği gibi yargılama yapanların sayısı yargılanan kimsenin mevkiine ve suçun büyüklüğüne göre değişirdi. Buradan ölüm, kürek, kısas gibi cezalar verilirdi.

Ölüm cezasına çarptırılan Yeniçerinin önce künye defterinden ismi silinirdi. Buna "Merd-i Tımar" denirdi. Askeri sınıfta ölüm cezasının infazı Yeniçeri ağasının ve Veziriazamın onayı ile gerçekleşirdi. Eyaletlerde bulunan Yeniçerilerin ölüm cezası infazı vilayet valisinin onayına bırakılmıştı⁵² ve infazlar özellik arz ederdi. Ceza, saray veya İstanbul dışında infaz edilecekse fermanı "Kapıcıbaşı" götürür ve sonuna kadar nezaret ederdi. Katl edilecek askeri şahsın ırzı padişaha ait olduğu için hazırlıklar esnasında kötü bir davranışın padişahın şerefini zedeleyeceği kabul edildiğinden kişinin rütbesinin gerektirdiği saygı, direnme olmadığı takdirde gösterilirdi. Bazen idam edilecek yüksek memurlara ferman kara kaftan giydirilerek yapılırdı. Ordu mensubu olan askeriyelerin ilk önce rütbeleri alınır, sarığı çıkartılır, yakası yırtılır ve böylece askerlikten uzaklaştırılmış olurdu. Bu işlemi askerin subayı yapardı. İnfazla görevlendirilenler infazı ya bizzat yaparlardı veya bir cellat bulurlardı. Bunun için genelde saraylarda gizli idamlarda kullanılmak üzere özel olarak yetiştirilen dilsizler veya iç oğlanları cellat olarak kullanırlardı. Bu şekilde gizlilik sağlanmış olurdu. Ana prensip olarak istisnalar haricinde infazlarda askeri sınıfın kanı dökülmez infaz boğularak gerçekleştirilirdi. Fakat ölümden sonra mutlaka kafası kesilir taşrada ise İstanbul'a gönderilir ve İstanbul'da saray kapısı önünde teşhir edilirdi. Büyük rütbeli komutanların kesik başları gümüş bir tepsi içinde padişaha gönderilir ve ancak padişahın onayıyla teşhir edilirdi. Ceset cellata aitti. Cellat, infazdan sonra, deniz olan yerlerde, cesedi denize atardı. Öldürülen şahsın ailesinin, belirli bir ücret karşılığında, cesedi cellattan satın almasına müsaade edilebilirdi.⁵³ Askeri sınıfın ister ordu mensubu olsun ister olmasın, ölüm cezasına çarptırılması halinde, malları devlet tarafından müsadere edilirdi.⁵⁴

Yeniçeri ocağının yerine kurulan Asakiri Mansure-i Muhammediye ordusunda 1253 (1837) yılına kadar yargı ve cezalandırma kurallarında eski sistem geçerli olmuş, Yeniçeri subaylarının yetkileri Asakiri Mansure-i Muhammediye ordusunun subayları tarafından Yeniçeri ağası'nın yetkileri de "Serasker" tarafından yürütülmüştür.

⁵¹ A.g.e.,s.13.

⁵² İbrahim Fevzi Akmaner, s. 646-647.

⁵³ A.g.e.,s.116-124.

⁵⁴ A.g.e.,s.151.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ASKERİ YARGI

II.Mahmut Tanzimattan önce, Vaka'i Hayri'den hemen sonra, aynı yıl çıkardığı bir fermanla "Müsadere Usulünü" kaldırdı. Ancak başlangıçta müsadere sadece eceliyle ölenler için kalkmıştı. Çünkü henüz "Siyaseten Katl" yetkisi devam ediyordu.⁵⁵

Yine Tanzimat'tan önce çıkan 1254 (1838) tarihli kanunname-i ceza hukuk devletine doğru adım atılarak Siyaseten Katl'in kaldırıldığını, görüyoruz. Müsaderenin ve siyaseten katl'in kalkması ile de Kul sistemi fiilen sona eriyordu. Ancak hukuki olarak son bulması Tanzimat fermanı ile olmuştur.⁵⁶

1837 yılında basımı tamamlanan ancak Tanzimat'tan sonra yürürlüğe giren "Kanunname-i Ceza" ve "Kanunname-i Asakiri Mansure-i Muhammediye" isimli kanunlar yeni ordudaki askeri yargı kurumunu düzenlemiştir. "Kanunname-i Asakiri Mansure-i Muhammediye" aslında bir ceza kanunu değil, bir çeşit ordu iç hizmet kanunu niteliğindedir. Ancak Tedibat başlığı altında 343 ncü maddesinden itibaren askerlik mesleğiyle ilgili kusur ve kabahatlerinden dolayı disiplin cezalarını, bunların verilmiş ve infaz şekillerini düzenlemekle "Kanunname-i Ceza" nın bir devamı veya tamamlayıcısı olarak değerlendirilmelidir.

Kanunname-i Asakiri Mansure-i Muhammediye amir ve üstler tarafından verilecek disiplin cezalarının çeşitlerini sanıkların rütbelerine göre zabıt, küçük zabıt, onbaşı, nefer olarak üç kısma ayırarak düzenlemiş, bunları da zabıtlar hakkında bayağı göz hapsi, şedit göz hapsi ve hapis olarak, küçük zabıtana verilecek inzibati cezaları, kışlada veya Koğuşta Tevkif, terbiyehanede tevkif, hapis, tomruğa konulmak ve memuriyetin ve rütbenin zevali veya bu keyfiyetin muayyen bir vakit ve zamana kadar taliki olarak, onbaşı ve neferlere verilebilecek disiplin cezalarını ise kışlada tevkif, angarya hizmetinde kullanılmak, karakol ile yoklanılmak, terbiyehanede tevkif, hapis, tomruğa konulmak, memuriyetinin talik ve tevkifi (onbaşılar için), rütbe kaldırmak (onbaşılar için), ve terbiye bölüklerine sürgün olarak düzenlemiş ve bunların ne kadar süre ile hangi rütbedeki subay tarafından kimin onayı ile verilebileceğini ve infazların ne şekilde yapılacağını belirlemiştir. Örneğin terbiye bölüklerine sürgün cezası bir kurul kararı ve seraskerin onayı ile, Tomruk cezası ancak Miralay tarafından, katıksız hapis cezası sağ kolağası ve Yüzbaşılar tarafından verilebilirdi.⁵⁷

Bu yeni ordu mensuplarının, yukarıda açıklanan askerlerin mesleki kusur ve kabahatlerin dışında kalan fiillerinden dolayı verilen disiplin cezaları haricindeki yargılamaları "Kanunname-i Ceza" yürürlüğe girene kadar genel adli yargıda, yani şeriat mahkemelerinde görülmüştür.

⁵⁵ Ahmet Mumcu, a.g.e., s.172.

⁵⁶ Gülhane Hatt-ı Humayunu (1859), Islahat Fermanı (1806), Abdulaziz Tarafından Cülüsünü müteakip sadarete gönderilen hat (1961) ve Ferman-ı Adalet (1875)'in günümüz Türkçesi metinleri için bkz.; Şeref Gözübüyük, Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri (1839-1980)*, AÜSBF yay., Ankara, 1982, s.10-25.

⁵⁷ İbrahim Fevzi Akmaner, s.652-657.

AYDOĞAN YOLYAPAN

Askeri şahısların işledikleri bazı suçlardan dolayı askeri mahkemelerde yargılanacağı düzenlemesi ve Divan-ı Harp olarak isimlendirilen ilk "Askeri Mahkeme" kuruluşu "Kanunname-i Ceza" da yer almıştır. Bu kanun ile kurulan askeri mahkemelerin görev ve yetkileri ve kimleri yargılayabilecekleri de belirlenmiştir.

"Kanunname-i Ceza", "Divan-ı Harbi Daimi", "Divan-ı Harbi Mahsus" ve "Divan-ı Harbi Tecessüs" olmak üzere üç çeşit Askeri Mahkeme kurulmasını öngörmüştür.

Divan-ı Harbi Daimi belirli yerlerde ve sürekli olarak görev yapan ve askeri şahısların suçlarına ve "Divan-ı Harbi Tecessüs" lardan kendisine gönderilen davalara bakan bir mahkemeydi. Bir Miralay (Albay) veya süvari veya piyade Binbaşının başkanlığında iki yüzbaşı, bir mülazımievvel (Üstteğmen) ve bir mülazımısanı (Teğmen) ve bir küçük zabıt (Astsubay) dan oluşurdu. Mahkemede "Mübaşir" unvanı ile görevli bir yüzbaşı bulunurdu.

Divan-ı Harbi Mahsus kuşatma altında ve yolları kesilmiş bulunan kalelerde kurulan askeri mahkemelerdi.

Divan-ı Harbi Tecessüs divan-ı Harbi Daimi ve Divan-ı Harbi Mahsuslardan verilen kararların temyizen incelendiği bir üst derece mahkemesi idi. Yerel mahkemelerde verilen hükümler, davacı, sanık veya davacı lehine "zabiti örfi" tarafından yapılan istem üzerine bu mahkemede incelenirdi. Mahkeme bir Miriliva (Tuğgeneral) başkanlığında bir Miralay, bir Binbaşı (Süvari veya Piyade) ve iki yüzbaşından oluşurdu. Ayrıca Serasker Paşa'nın tüm "Divan-ı Harpler" in kararları üzerinde inceleme yetkisi mevcuttu.⁵⁸

Emir altında bulunan askerler tarafından bir suç işlendiğini haber alan komutan, durumu soruşturma yapılması için mübaşir yüzbaşıya bildirir ve soruşturma isterdi. Mübaşir gerekli soruşturmayı yapar, delilleri toplar, tanıkları dinler ve sanığı sorgular. Daha sonra evrak komutana arz edilirdi. Komutan sanığı Divan-ı Harbe sevk etmeli gördüğü takdirde Divan-ı Harp Başkanından Divan-ı Harbin toplanmasını isterdi. Bu şekilde toplanan Divan-ı Harp davayı sonuçlandırmadan dağılmazdı. Davanın mümkün olduğu takdirde bir oturumda bitirilmesi gerekiyordu. Divan-ı Harbe sevk edilen sanık

dava sonuna kadar tutuklanırdı. Sanığın avukat tutma hakkı vardı. Duruşmaya bağımsız olarak alınır ve muhafızlar başkanın emri olmadan duruşma salonuna giremezlerdi. Yargılama aleni yapılırdı. Ancak seyirciler mahkeme heyetinin üç mislisinden fazla olamazdı. Dinleyiciler duruşmayı silahsız, saygı içinde ve ayakta dinlemeye mecburlardı.

⁵⁸ A.g.e., s.771.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ASKERİ YARGI

Mahkeme üyeleri sanığın yakın akrabası olamazdı. Sanığın heyetin tarafsız olamayacağına inanması halinde davanın naklini isteme hakkı vardı. Suçtan zarar görenin davaya yirmi dört saat içinde müdahil olarak katılma hakkı vardı. Sanık kararın tebliğinden itibaren 24 saat içinde kararı temyiz hakkına sahipti.

Kanunda barış ve savaş zamanları için değişik ceza çeşitleri düzenlenmiştir. Bunlar idam, demire vurulmak, gülle bentlik, hapis, damga vurulmak, cerime, malların müsaderesi, bedenden et vermek, rütbeden ıskat, hidematı sülfiyede istihdam cezalarıdır. Cezaların infazları özellik arz ederdi. Örneğin; idam cezaları Serasker Paşa'nın onayı alındıktan sonra kurşuna dizilmek şeklinde infaz edilirdi. Damga vurmak cezası suçlunun sol omzu üzerine kızgın demir ile suçun şiddet ve tekrarına göre çeşitli harflerin dağlanmasıyla infaz olunurdu.⁵⁹

1857 tarihli Fransız Askeri Ceza Kanunu kısmen çevrilerek 1286 (1869) tarihli "Askeri Ceza Kanunname-i Hümayunu" kabul edilmiştir⁶⁰. Bu kanun ile "Kanunname-i Ceza" ile getirilen ve daha önce açıklanan günümüz hukuk anlayışı ile bağdaşan bir çok kavram ve hak geri çekilmiş savunma hakkını kısıtlayan bazı hükümler getirilmiştir. İbrahim Fevzi Akmaner bu geri gidişin sebebinin, içinde bulunulan savaş ortamı, İtalya, Balkan ve 1 ncü Dünya Harbi ortamlarında yapılan değişikliklere bağlamaktadır.⁶¹

1286 (1869) tarihinde yürürlüğe giren Askeri Ceza Kanunname-i Hümayunu" yine Divan-ı Harp olarak isimlendirilen mahkemeler kurmuştur. İsmi aynı olmakla birlikte bu mahkemeler Kanunname-i Ceza ile kurulan Divan-ı Harp lerden farklıdır. Bu kanun ve buna ek olarak çıkartılan değişiklik kanunlar ile Divan-ı Harbi Daimi ve Muvakkat, Divan-ı Harbi Mahsus, Divan-ı Harbi Örfi, Divan-ı Temyizi Askeri olmak üzere dört çeşit Askeri Mahkeme düzenlenmiştir.

Divan-ı Harbi Daimi ve Muvakkatlar kendi arasında Efrat, Zabitan, Ümera ve Erkan Divan-ı Harp'leri olarak üç çeşitti. Divan-ı Harbi muvakkatler ise yalnız "Efrada" yönelik olup rütbesi erden başçavuşa kadar olan kişilerin Divan-ı Harbi Daimi olmayan yerlerdeki suçlarına bakarlardı.

Divan-ı Harbi Daimi'lerin kuruluşu sanığın rütbesine göre değişirdi. Divanı Harp Başkan ve üyesi olabilmek için; Osmanlı uyruğunda bulunmak, yirmi beş yaşından aşağı olmamak, sanık ile arasında bir dostluk ve düşmanlık olmamak, soruşturma emrini veren komutan olmamak şartlarını taşımak gerekirdi.

Bu Divan-ı Harp'lerde şahsi dava açılabilirdi. Mahkemede bir savcılık makamı yoktu. Ancak 1333 (1914) yılında Asakir Tarafında icra olunan Ceraim-i

⁵⁹ A.g.e.,s.775.

⁶⁰ Kanunun yeni yazı metni için bkz. Vasfi Rıza Seviğ, s.188-235.

⁶¹ A.g.e., s.779.

Adliyenin Tahkik ve Muhakemesi Hakkında Kararname ile soruşturma yapmak üzere iki müşavir-i adli bulundurulması kabul edilerek mahkeme heyetine hukuk eğitimi almış birinin girmesi sağlanmıştır. Mahkemede görevli bu hukuk mezunu müşavir-i adlinin görevinin sadece duruşmayı idare etmek olması ve oy hakkı olmamasına rağmen yine de ilk defa bir hukukçunun askeri mahkemede görev alması aşama sayılır. Ayrıca "Askeri savcılık kurumu ilk defa olarak kurulmuştur. Askeri Savcı Usulü Muhakematı Cezaiye Kanunu nun sivil savcıya vermiş olduğu yetkilerin tamamına sahipti.⁶² Bu askeri savcılar günümüz anlamında askeri savcı değil, ileride incelenecek olan adli amirlik dönemindeki Adli Askeri hakimlere benzediği söylenebilir. Başlangıçta sivil elbise giyen bu hukukçular 1914 yılı sonundan itibaren askeri üniforma giymeye başlamışlardır. Bu kanunla Divan-ı Harp'lerde biri duruşmayı idare etmek, diğeri de savcılık makamı görevini yapmak üzere iki hukukçu bulunmaya başlamıştır.

Divan-ı Harbi Daimi ve muvakkatlerinin görevleri kanunda oldukça geniş tutulmuştur. Bu nedenle Genel yargı ile Divan-ı Harp'ler arasında zaman zaman görev uyuşmazlığı sorunları yaşanmıştır. Bu nedenle Muhakimi Adliye ve Divan-ı Harpler Arasında Mercü Dava Hakkında Zuhur Edecek İhtilafatın Sureti Haline Dair Kanun çıkartılarak bu tür uyuşmazlıkların Şuray-ı Devlet Reisi'nin başkanlığında üçü Mahkeme-i Temyiz ve Üçü Divan-ı Temyizi Askeriye'den oluşan bir kurul ile çözüme kavuşturulması kabul edilmiştir. Bu kurulun günümüz anlamında bir uyuşmazlık mahkemesi olduğu söylenebilir. Çıkan uyuşmazlıkların en alt seviyeye çekilebilmesi için askeri yargının görev alanını belirleyen bir çok "kanunu muvakkat" çıkarılmış ise de karmaşa 20.08.1929 tarihinde yürürlüğe giren "Ceza Mahkemeleri Usulü" kanununun kabulüne kadar sürmüştür.

Bu dönem Divan-ı Harp'lerinde öncekiler gibi başlangıçta bir soruşturma ve yargılama usulü olmadığını görüyoruz. 1879 tarihli "Usulü Muhakematı Cezaiye Kanunu" nun yayınlanmasından sonra bu kanun kıyasen Divan-ı Harplerde de uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir.⁶³ Ayrıca Harbiye Nezaretince yayınlanan bazı genelgelerde de yargılama usulüne ilişkin bir takım kurallar konduğu da görülmektedir.

İlk soruşturma, işlenen suçtan haberi olan amirin Zabıtai Adliye-i Askeriye sıfatıyla işe el koyarak delilleri tespit ve toplaması ile başlardı. Deliller toplandıktan sonra dosya nezdinde Divan-ı Harp kurulu komutanına gönderilirdi. Nezdinde Divan-ı Harp kurulu komutan kendisine böyle bir dosya gelmesi dahi emrindeki Müşavir-i Adli den ilk soruşturmanın yapılmasını isteyebilirdi. İşlenen suçlar hafif ise olayın mahkemeye gönderilmeden disiplin cezası ile cezalandırılması, daha ağır suçlarda ise olayın mahkemeye gönderilmesi esastı. İlk soruşturma ile görevlendirilen Müşavir-i Adli her Usulü Muhakemat-ı Kanunu'nda savcıya tanınan tutuklama, zabıt, yakalama, tahliye gibi hukuki istemlere yetkili değildi. Bu yetki

⁶² A.g.e., s.785.

⁶³ A.g.e., s.790.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ASKERİ YARGI

komutana aitti. Müşavir-i Adliler ancak yapılması gereken hukuki istemi komutana arz ederlerdi. Müşavir-i adli sadece geçici tutuklama yetkisine sahipti. Müşavir-i Adlilerin yaptıkları soruşturma sırasında sanığın Divan-ı Harp'çe yargılanmayı gerektiren bir suçuyla veya başka bir suçuyla karşılaştıkları takdirde, acele hallerde soruşturma yapıp komutana arz etmeleri gerekirdi. İlk soruşturmanın sonunda müşavir-i adli topladığı tüm delillerle birlikte dosyayı komutana arz ederdi. Komutan soruşturmayı eksik bulursa tamamlattırır, soruşturma sonunda sanığın divanı harpte yargılanıp yargılanmayacağını değerlendirir, sanığın Divanı Harp'te yargılanmasını değerlendirirse, davada biri savcılık yapacak, diğeri duruşmayı idare edecek iki müşaviri adli görevlendirirdi. İddianame savcılık görevini yapan müşaviri adli tarafından yazılır ve deliller bu kişi tarafından duruşmayı idare edecek müşaviri adliye bildirilirdi. Duruşmayı yönetecek müşaviri adli duruşmanın gün ve saatini belirleyip Divan-ı Harp üyelerine tebliğ için komutanlığa bildirirdi. Divan-ı Harp üyeleri göreve başlarken kendilerine görevlerini tarafsızlıkla ve doğrulukla yapacaklarına dair yemin ederlerdi.

Müşavir-i Adlilerde göreve başladıkları tarihte komutan huzurunda benzer şekilde yemin ederlerdi. Sanığın ve varsa müdahilin avukat tutma hakları vardı. Ancak bu

avukatlardan hangilerinin Divanı Harpler'de dava takip edebilecekleri, baronun gönderdiği avukat listesi içinden komutanın seçtikleri ile belirlenirdi. Divan-ı Harbi daimi ve muvakkatlerden verilen kararların kesinleşmesi zaman içinde değişik yöntemler göstermiştir.

1286 (1869) tarihli Askeri Ceza Kanunname-i Hümayun'un yürürlükte olduğu dönemde Divan-ı Harplerce verilen kararlar, ordu ve alay kurullarınca incelenir ve komutanlıkça onaylandıktan sonra Serasker'e gönderilip, Dar-ı Şurayı Askeriye de incelendikten sonra Bab-ı Ali'nin onayını alırdı. Bu usule göre kararı inceleyecek makamın komutan, kurul, Dar-ı Şurayı Askeriye, Serasker veya Bab-ı Ali olması sanığın rütbesi ve cezanın ağırlığına göre değişirdi. 1296 (1878) yılında ordu ve alay kurullarının kaldırılıp yerine mehakim şubelerinin kurulmasıyla bu kurulların yetki ve görevleri mehakim şubesine geçmiştir. Sanığın Divanı Harp kararlarına itiraz süresi bir hafta idi. Sanık bir hafta içinde itiraz etmez ise karar kesinleşirdi. İtiraz ederse kanun yolları başlardı.

24 Mart 1330 (1911) tarihli Divan-ı Temyizi Askerinin Teşkili ve Vezaiifi Hakkındaki Kanunu Muvakkat ile Divan-ı Harpler'den verilen kararları inceleme ve onama görev ve yetkisi bu yeni kurulan yüksek mahkemeye geçmiştir. Ancak "Askeri Ceza Kanunname-i Humayun'un 61 ncı maddesi ile düşman karşısında veya seferberlik halinde acil ve ibret olması gereken durumlarda Serasker'e müracaat olanağı olmadığı durumlarda ordu ve bağımsız alay komutanının hükmü

AYDOĞAN YOLYAPAN

kesinleştirme yetkisi vardı. Ancak idam cezalarının tutanak ve kararlarının bir suretinin Harbiye Nezaretine gönderilmesi gerekmekte idi.⁶⁴

Divan-ı Harbi Mahsuslar, önceki dönemlerdeki gibi, seferberlik görevine gelmeyenlerle, firarilerin yargılanabilmesi için kurulan Divan-ı Harplerdir. Bir yüzbaşının başkanlığında, bir mülazım ve bir küçük zabitten oluşurdu. Başlangıçta bu mahkemelerden verilen kararları onaylama ve inceleme yetkisi alay komutanlıklarına, menzil müfettişliklerine aitti. Bu yetki ve görev daha sonra mehakim müdüriyetlerine ve sonunda da Divan-ı Temyizi Askeriyeye geçmiştir.

Balkan savaşları sırasında savaşın yenilgisinden sorumlu tutulanların yargılanması için ayrıca bir Divan-ı Harbi Mahsus, Harbiye Nezaretinde "Divan-ı Ali" ve Divanı Harbi Öfiler'ler kurulmuştur. Bu mahkemeler günümüz anlamında bir çeşit sıkıyönetim mahkemeleridir. Kanun-i Esasi'nin 113 ncü maddesinin 1 ncı fıkrasına dayanılarak çıkartılan 24 Eylül 1293 tarihli İdare-i Örfiye Kararnamesi ile kurulan bu mahkemelerin yetki ve görevi oldukça geniştir. Sıkıyönetim ilanı ile birlikte sivil idarenin tüm görev ve yetkileri askeri idareye geçiyordu.

İdareyi Örfiye kararnamesinde Divan-ı Harbi Örfiler'in kuruluş şekli hakkında bir hüküm bulunmamaktadır. Bu düzenleme 1325 (1907) yılında bir kanunu muvakkat ile yapılmıştır. Bu kanunda, sıkıyönetim ilan edilen bölgelerde evvelce var olan Divan-ı Harpler'in rütbelere bakılmaksızın yargılama yapacağı düzenlenmiştir. 1335 (1916) tarihli bir kanunu muvakkat ile de Divan-ı Harbi Örfiler'in bir başkan ve dört asker üyeden oluşması, bunların Harbiye Nezaretin'de belirlenip İrade-i Seniye ile atanması, ayrıca her

iki Divan-ı Harbi Örfi için, Adliye Nezaretin'ce belirlenip İrade-i seniye ile bir savcı (müdde-i umumi) ve bir savcı yardımcısı (müdde-i umumi muavini) atanması düzenlenmiştir.

Sıkıyönetim (örfi idare) ilan edilen yerlerde suç evrakları sıkıyönetim komutanlığı yapan kolordu komutanı veya vekillerine gelir. Komutan suç evraklarını sıkıyönetim savcısına gönderir. Savcı işlenen suçu kendi görev ve yetki alanında görmez ise yetkili veya görevli yere gönderilmesi için evrakları komutana arz eder. Komutan soruşturmayı eksik bulursa tamamlattırır, suç oluşmamış ise Men-i Muhakemeye, suç işlenmiş ise, Lüzumu Muhakemeye karar verir ve dava açardı. Men-i Muhakeme kararları Divan-ı Harp'in onayı ile kesinleşirdi.⁶⁵ 1336 (1917) tarihine kadar verilen kararlar kesindi. Bu tarihten sonra Yargılama usulü ve hükümlerin kesinleşmesi Divan-ı Harbi Daimi'ler de uygulanan usullere tabi tutulmuştur.

⁶⁴ A.g.e., s.797-800.

⁶⁵ A.g.e., s.804-806.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ASKERİ YARGI

Divan-ı Temyizi Askeri Ceza Kanunname-i Humayunu yerel mahkeme kararlarına karşı bir temyiz mahkemesi düzenlememiş, bu kontrolü komutanlara ve birliklerde kurulan kurullara bırakmış, kanuni yollardan sadece yine kararı veren mahkemece karara bağlanan "itiraz olarak " düzenlemiş, istisna olarak bazı durumlarda İrade-i Seniye Padişah Onayı, Serasker Onayı, fıkra ve ordu meclisi onayı ve mehakim şubesi onayı gibi denetim yolları düzenlemiş ise de, bunların hepsi hukuki değil idari kurumlardı.

Divan-ı Harpler'den verilen kararların belirtilen gibi idari denetimden değil, hukuki denetimden geçmesi için ilk olarak 1330 (1911) tarihli "Divan-ı Temyizi Askeri' nin Teşkilat ve Vezaifi Hakkında Kanunu Muvvakkat" ile Harbiye Nezaretinin'de konuşlu bir "Divan-ı Temyizi Askeri" kuruldu. Bu yüksek mahkemenin başkanı "irade-i seniye" ile en aşağı kolordu komutanı rütbe ve yetkisine sahip asker şahıstı. Başlangıçta "Heyeti Temyiziye" ve "Temyiz Müdde-i Umumiliği" olmak üzere bir daire ve bir başsavcılıktan oluşan mahkeme 1332 (1913) yılında iki daireye çıkartılmıştır ve "Heyeti

Umumiye" (Genel Kurul) oluşturulmuştur. Suçun adli veya sırf askeri olmasına göre daireler dört adli ve üç askeri veya dört askeri ve üç adli üyeden oluşurdu. Dava denizle ilgili ise subay üyelerden iki denizci subay olurdu. Asker üyeler iki yıllığına, adli üyeler ise süresiz olarak padişah onayı ile atanırdı. Her dairedeki en kıdemli Adli üye Baş Müşaviri Adli ünvanını alırdı. Bu ünvan Memuruni Adliyei Askeriye Sınıfının en büyük rütbesi idi. Adli üyelerin özlük hakları emsali sivil adli hakimler ile aynıydı. Başlangıçta tamamen sivil elbise giyen bu hakimler daha sonra kendi sınıf ve mesleklerine özel bir üniforma giymeye başlamışlardır.⁶⁶

Divan-ı Temyizi Askeri, Divanı Harpler'ce verilen kararların kanuni olup olmadığını, temyiz talebi üzerine denetlerdi. Bu talebi taraflar ve komutanlar 10 gün içinde yapabilirlerdi. Ancak düşman karşısında ve seferberlik halinde cezayı acil ve ibret olarak vermek amacıyla infaz etmek gerektiği hallerde temyiz yolu açık değildi. Karar ordu komutanı onayı ile kesinleşirdi. Bu mahkemede duruşma yapılmaz, dosya evrak üzerinden incelenirdi. Avukatla temsil mümkündü. İlk önce raportör üye oyunu verir, sonra en kıdemsizden başlayarak oylar kullanılırdı. Temyiz mahkemesinin kararlarına karşı Divan-ı Harpler'in seferberlik haricinde ısrar kararı verme hakları vardı ve bu hüküm Heyeti Umumiye (genel kurul) da karara bağlanırdı.⁶⁷ Bu dönem askeri yargı tarihine, vicdanlarda derin acılar bırakan dönem olarak geçilmiştir.

Divan-ı Harplerin kararlarını temyiz incelemesinden kaçırmak amacıyla 1336 (1917) tarihinde Heyeti Temyizi Askeri'nin Lağvı ile Divan-ı Temyizi Askerinin İadesi Hakkındaki Kararname ile Divan-ı Temyizi Askeri'yi kaldırmış ve

⁶⁶ A.g.e., s.812.

⁶⁷ A.g.e., s.813-817.

Divan-ı Harp'lerin kararlarını tekrar idari kurul olan "Harbiye Nezareti Askeri Adliye Dairesi Kuruluna bırakılmıştır. Damat Ferit Paşa hükümeti yerine geçen Tevfik Paşa Hükümeti 5 ay kadar sonra bu kararnameyi iptal ederek Divan-ı Temyizi Askeriye'yi tekrar kurmuştur. Yeniden kurulan bu temyiz mahkemesi 1338 (1919) senesi sonuna kadar İstanbul'da görev yapmıştır.

1287 (1869) Tarihli Teftiş-i Ahvali Askeriye Talimatnamesi ile Divan-ı Harpler tarafından verilen ve yukarıda açıklanan idari ve adli denetimin dışında harbiye nezaretinde kurulan, her sene ayrıca atanan Umumi Müfettişler aracılığı ile yargı işleri denetlenmiştir. Bu müfettişler gerek periyodik olarak gerekse şikayet üzerine, gerek Divan-ı Harp kararlarını, gerekse birlik komutanlığınca verilen Disiplin cezalarının usulüne uygun ve adaletli olup olmadığını denetler ve raporunu harbiye nazırına sunardı.⁶⁸

Askeri Ceza Kanunname-i Hümayunu Divanı Harplerce ve disiplin amirlerince verilebilecek cezaları düzenlemiştir. Disiplin Amirince Verilebilecek Cezalar Sırf mesleki kusur ve kabahatler için düzenlenmiştir. Bu cezalar Divan-ı Harp kararına gerek olmaksızın amir tarafından verilebilirdi. Ancak verilen cezanın nevi, miktarı ve infaz şekli gerek cezayı veren ve gerekse suçlunun rütbesine göre değişirdi. Bu cezalar hapis, demirbent ve darp olarak düzenlenmiştir.

Hapis cezası 24 saatten 45 güne kadar olup göz, riyazet, hapse münferit olarak ayrılırdı. Göz hapsinde suçlu odasından çıkamazdı. Riyazet hapsi suçlunun bir odaya hapsedilerek sadece ekmek ve su verilmesi şeklinde infaz edilirdi. Hapsi münferit ise suçlunun yalnız başına bir odaya kapatılması şeklinde infaz edilirdi.

Darp cezası suçluya 3 ila 15 değnek vurulması şeklinde infaz edilirdi. Demirbentlik cezası suçlunun ayağına 350 dirhem ağırlığındaki bir demirin 24 saatten 10 güne kadar bağlanması şeklinde infaz edilirdi.

Cezalar Askeri Ceza Kanunname-i Hümayunu, Divan-ı Harplerce verilebilecek cezaları idam, Kürek, Nefi ve Prangabentlik olarak düzenlemiştir.

İdam cezası askerler için on kişilik bir manganın gözü bağlı suçluya bir subayın komutuyla ateş etmesi şeklinde, cuma ve diğer dini günlerin dışında infaz edilirdi.

Kürek cezası suçlunun ayaklarında demir olduğu halde Hidematı Şukkada⁶⁹ kullanılması şeklinde, kalebentlik cezası, devlete belirlenen kalelerin birinde bulunmalı, nefi cezası Osmanlı devleti toprakları içinde bir yerde zorunlu ikamet şeklinde, prangabentlik cezası ise suçlunun ayağına iki okka yüz gram demir bağlanıp askeri bina ve istihkam işlerinde kullanılması şeklinde infaz edilirdi.⁷⁰

⁶⁸ A.g.e., s.823.

⁶⁹ Toprak kazmak, taş taşımak gibi hükümlere gönderilen ağır hizmetler. bkz. ; Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, 15.Baskı, Aydın yay., Ankara, 1998. s.368.

⁷⁰ A.g.e., s.817-822.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ASKERİ YARGI

Ayrıca bu cezalar ile birlikte Rütbe Azili ve silahlı kuvvetlerden Tard cezası da verilebilirdi. Divan-ı Harpler "mücazâtı terbiye" ye cezaları da verebiliyorlardı. Bunlar da Terbiye Taburları'na gönderilmek şeklinde infaz edilirdi.

Tanzimat dönemiyle başlayan kanunlaştırma eylemlerini gözden geçirdiğimiz zaman hukuktaki değişmelerin çağdaşlaşma sürecinin özü olduğu gözlenebilir.⁷¹ İslam hukukunun yetersizleşen hükümleri bu kanunlaştırma hareketleri ile tamamlanmak istenmiş ancak İslam hukuku tam olarak bırakılmadığından İslam kamu ve özel hukukun düzenlemediği ceza, idare, ticaret ve usul yasaları çıkarılmıştır.⁷² Bu görüşe Coşkun Üçok şu sözlerle iştirak etmektedir. "Osmanlıda resepsiyon ilk olarak ceza kanunlarıyla başlamıştır. Çünkü Kuran suç ve cezaların tek tek saymıştı ve bunlar çok azdı. Oysa ki değişen ve gelişen suçları kapsamıyordu. Bu nedenle kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesi İslam'da geçerli değildi. Bu nedenlerle Osmanlı kanunnamelerinde İslam hukukuna aykırı hükümlere rastlanıyordu."⁷³

Tanzimat'la başlayan ve özellikle ceza hukukunda görülen bu değişiklikler 1869, 1870,1885 dönemlerinde orduya verilen yeni şekillerle birlikte askeri yargı ve ceza hukukunda da köklü değişiklikler yapmıştır. Meşrutiyet dönemleriyle gelişen haklar kavramları ile de askeri yargıya yerel mahkemelerde yetkileri son derece sınırlı da olsa hukuk eğitimi almış kişilerin girmesi sağlanmış ve yargı denetimi idari kurumlardan alınıp bir yüksek yargı organına verilmiştir. Böylelikle hukuk eğitimi almış kişilerin asker kişilerin yargılamasına katkıda bulunma yolu açmıştır.

TBMM 07.06.1920 yılında kabul ettiği 7 sayılı kanunla İstanbul'un işgal tarihi olan 16.03.1920 den itibaren TBMM'nin uygun bulması dışında İstanbul hükümetince akdedilmiş veya edilecek olan tüm anlaşmalar, verilmiş olan ayrıcalık ve ruhsatnamelerini yok saymış ve bunların dışında Osmanlı mevzuatının yürürlükte olduğunu ve TBMM hükümetinin egemen olduğu, topraklarda da geçerli bulunduğunu kabul ederek, kendi prensiplerine aykırı olmamak kaydıyla diğer mevzuat gibi yargı mevzuatının da yürürlükte olduğunu kabul etmiştir.⁷⁴ Bu nedenle bu divanı harpler Türk hukuk devriminin askeri yargıyı yeniden düzenlemesi olan 1930 yılına kadar yürürlükte kalmış ve yeni Türkiye Cumhuriyeti Türk hukuk devrimi açısından insan hakları ve demokrasi ile bağdaşmayan oy hakkına sahip üyelerden hiçbirinin hukukçu olmaması gibi bir çok yönü bulunan Divan-ı Harpleri ve tamamen bedeni eziyete yönelik dayak, demirbentlik, pranga, bedenden et vermek gibi cezalar içeren Osmanlı Döneminden kalma eski Askeri Ceza Kanununun

⁷¹ Niyazi Berkes, s.517.

⁷² Ahmet Mumcu, "Milli Kültür Unsuru Olarak Hukuk", *Bellekten*, VI/17, (Mayıs 1990), s.351-359.

⁷³ Coşkun Üçok, "Hukuk Devrinin Nedenleri", *Bellekten*, LII/204, (Kasım 1998), Atatürk Özel sayısı, s.1009.

⁷⁴ Fahri ÇOKER, "Milli mücadelede Hukuk Düzeni" *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.V, s.1193.

uygulanmalarını kaldırmıştır. Ancak bu konulara el atmak için öncelikle laik ve modern sisteminin öncelikle yerine oturması gerekiyordu. Bu maksatla öncelikle devriminin ilk uygulama yıllarında tüm atılımlar kişisel planda değil ulusal planda sürdürülerek kişi olarak Türk'ün yaşayabileceği ve gelişebileceği bir ülke hazırlamak yoluna gidilmiştir.⁷⁵ Arzu edilen bu sistem oluşturulduktan sonra askeri yargıdaki değişikliklere geçilmiştir.

⁷⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasal hayatında Battlaşma Hareketleri*, İstanbul, 1960, s.228.